

Szembenézés saját múltunkkal

A. SAJTI ENIKŐ: DÉLVIDÉK 1941—1944

A szerző könyvével a magyar történetírás régi adósságát törlesztette. Közismert, hogy a második világháború magyar történelméről, úgymint a vezető politikai körök törekvéseit, a külpolitikai vonatkozásokat, a katonapolitika alakulását, a területi visszacsatolások kérdését stb. már számos hazai és külföldi könyv feldolgozta. Ennek keretében a Felvidék, Kárpátalja és Észak-Erdély visszakerüléséről, a visszaillesztés nehézségeiről, az ottani belső viszonyokról, a magyar kormányok nemzetiségpolitikájáról már jó két évtizede megjelentek az első elemző kiadványok. Ebben az összefüggésben Sajti Enikő monográfiája úttörőnek tekinthető vállalkozás, hiszen elsőként próbálkozik meg egy átfogó képet rajzolni a Délvidék 1941—1944. közötti történetéről. S azonnal tegyék hozzá, sikerrel!

A könyv higgadtan és tárgyilagosan tárja az olvasók elé a magyar kormányok délszláv politikáját, amelyet a délvidéki nem magyar népek — elsősorban a szerbek — ellen a korábbi magyar sérelmek visszaadása vezérelt. Különösen igaz ez a Bárdossy-kormány tevékenységére, hiszen közvetlenül az 1941. áprilisi bevonulás után a Délvidéken katonai közigazgatást vezetnek be, megkezdődik a jugoszláv telepések és az ún. bevándoroltak kitelepítése a Bácskából, s helyükre a bukovinai székelyeket telepítik be. Ezekről a kitelepítésekről, a politika játékszerévé váló népek, népcsoportok életéről, tragikus ide-oda hányódásukról, a magyar katonai szervek önkényeskedéseiről, az újvidéki razzián elkövetett atrocitásokról, vagyis a két nép közötti feszültségekről érzelmektől mentesen, pontosabban sine ira et studio ír a szerző. Érezzük, számára a legfontosabb mérce a múltbéli események pontos és hiteles feltárása. Ennek szellemében fogalmazza meg ars poeticáját: „Nincs más járható út, mint szembenézni saját múltunkkal, egyúttal az itt élő népek közös múltjával, hogy eloszlathassunk félreértéseket, tévhitet és tudatlanságot egyaránt”.

A könyv fejezetei kronológiai sorrendet követnek, de tematikus felosztásuk azt sugallja, hogy a legfontosabbnak tartott témákat a szerző külön-külön fejezetben tárgyalja. Ilyen például a már említett nemzetiség- és telepítéspolitika mellett a Bácska, Bánát és a Muraköz területi hovatartozása, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó magyar—horvát és magyar—szerb viszony alakulása. Önálló rész taglalja a délvidéki ellenállás kibontakozását, s az ellene fellépő Bárdossy-kormány megtorló intézkedéseit. A háború menetében beállott fordulatot tükrözi a Kállay-kormány délvidéki nemzetiségpolitikája, amelyet a szerző találan apró gesztusos politikájának nevez. Természetesen a Kállay-kormány közeledési kísérlete, lépései a szerbek megnyerésére Magyarország német megszállásakor szertefoszlik, annál is inkább, mert magát a kormányt is felváltja a német érdekeket messzemenően kiszolgáló Sztójay-kormány. Ez a kormány felújítja a korábbi „kemény kéz” politikáját, amely a délszlávok üldözését, a partizánmozgalom felszámolására való törekvést, kivégzéseket, bebörtönzéseket, internálásokat és a délvidéki zsidók deportálását jelentette. Az utolsó fejezetben a magyar kormányok délszláv politikájának fő vonásait, illetve a lényegi mondanivalót tartalmazó összefoglalást, s egy előretekintést olvashatunk, amelyben a Délvidék felszabadulása mellett a pozitív irányban változó magyar—jugoszláv viszony kontúrjai is felsejlenek.

A kiadvány e vázlatos bemutatása után engedjék meg a recenzensnek, hogy a részletesebb ismertetés igényével kiragadjon három témát, amellyel nemcsak a szakma, hanem a szélesebb olvasóközönség figyelmét is szeretné felhívni e kitűnően megírt monográfia értékeire.

Ugyanis hisszük, hogy Sajti Enikő könyve sok vonatkozásban új ismereteket közvetít számunkra, és sikeresen számolja fel a téma fehér foltjait. Sőt, a hatalmas forrásbázisra és könyvtárnyi szakirodalomra alapozódott mű nagyszerű példája

annak is, hogy a történész hogyan segíthet tisztázni múltunk nem éppen dicsőséges lapjait. Éppen ezért azt gondoljuk, hogy a kiadvány életre dajkálói (kiadót és szerzőt) bizonyára az a nemes szándék vezette: ha nemzeti történelmünkéről őszintén, kendőzetlenül, csak a tényeket tisztelve alakítunk ki valós történeti képet a ma élő nemzedékekben, akkor minden bizonnyal elősegíthetjük a Duna-medence népeinek olyannyira és a mai napig mindhiába várt megbékélését.

A székelyek bácskai telepítéséről: a Délvidék visszafoglalása után a magyar kormány minden erejével azon volt, hogy megszabaduljon a dobrovljácoktól, az ún. nem őslakos délszlávoktól, és az 1918 után a Bácskába letelepedett szerbektől és a más nem magyar nemzetiségűektől. A kitelepítettek helyére a magyarság számbeli megerősítését szolgáló betelepítések történtek. A szerző ennek okait — helyesen — abban látja, hogy ezzel a magyar uralkodó körök mindenekelőtt a területgyarapodás etnikai igazolását és a jugoszláv földreform revízióját igyekeztek elérni. A bukovinai székelyek bácskai részekre történő betelepítésére az adott lehetőséget, hogy Magyarország és Románia 1941. május 11-én aláírta a székelyek áttelepítéséről szóló megállapodást. Sürgetővé pedig azért vált, mert a délszlávok tömeges elűzése következtében a jól termő bácskai földek parlagon maradtak, így a területéről ígért magyar gabonaszállítások bizonytalanná váltak a németek számára. A kiadvány precízen jegyzetelt adatai szerint öt bukovinai községből (Andrásfalva, Fogadjisten, Hadikfalva, Istenségsíts, Józseffalva) 3279 családot (13 200 fő) 14 bácskai községbe, illetve tanyára költöztettek át, akik összesen 35 ezer kh földet kaptak új lakóhelyükön, amely a történelmi események sodrában ideiglenesnek bizonyult.

Bár az áttelepülni szándékozó székelyek kívánsága az volt, hogy kompakt magyar vidékekre telepítsék őket, s azt is szerették volna, ha régi települési kereteiket megőrizve élhettek volna új otthonaikban. Mindkét kérésük illúzióknak bizonyult, mert Teleki Pál halálát és Jugoszlávia megtámadását követően a Bárdossy-kormány „radikálisan megváltoztatta a telepítés földrajzi irányát”. Ennek következtében a bukovinai székelyek a hadak keresztútjába kerültek, s 1944-ben szinte egy szál ruhában kényszerültek menekülni. Ennek a résznek a gondolatmenete egyértelműen meggyőzi az olvasót arról, hogy a Kárpát-medence kevert etnikumú államai számára a nemzeti-nemzetiségi kérdés fegyverrel semmiképpen, de még egyes népcsoportok ide-oda telepítgetésével sem oldható meg.

Az újvidéki „partizánvadász razzia”-ról: a könyv írója hasonló módon történetiségében közelíti meg az 1941. januári eseményeket. A hosszú hallgatás után dicsérendő és üdvözölendő, ahogy Sajti Enikő rádöbbsent az olvasót az újvidéki atrocitások, gyilkolások és a magyar—német katonai megbeszélések közötti szoros összefüggésre. Tudniillik, éppen 1942. januárjában fojnyak a magyar—német tárgyalások, ahol a németek szeretnék rávenni a magyar politikai és katonai vezetőket az egész magyar haderő bevetésére a keleti fronton. Ezt a követelést a magyarok visszautasítják, s minden eszközzel bizonyítani akarják a haderő nagy részének Magyarországon tartását. Ebbe a koncepcióba illik az a magyarázat, amely szerint a hadsereg — többek között — szükség van a délvidéki területek „pacifizálása” és a partizánosztatok felszámolása miatt.

Ezenkívül a magyar kormányt belpolitikai szempontok is vezették a tisztogató akció megindításakor. Céljuk a társadalmi berendezkedés megerősítése s a délvidéki revíziót fenyegető ellenállási mozgalom tömegbázisának a megsemmisítése volt. Ezt azonban nem érték el, mert a katonai járőrök kegyetlenkedései, ártatlan emberek tömeges lemészárlása éppen ellenkező hatást váltott ki, s mintegy bumerángxént ütött vissza. A szerző szavait idézve: „A kormány által szorgalmazott délvidéki konszolidáció tehát súlyos csorbát szenvedett.” De nem csak a külpolitika mérlege billent a negatív oldalra, hanem a magyar közvéleményt is megdermesztették az „újvidéki hideg napok”.

A bácskai vérengzés ellen elsőként Bajcsy-Zsilinszky Endre és néhány ellenzéki képviselőtársa emelte fel a szavát. Szigorú vizsgálatot követeltek, és a felelősök megbüntetését. Ennek és a Kállay-kormány engedékenyebb politikájának kö-

szönhetően elrendelték a nyomozást a bűnösök felkutatására. Végül is a történetek után közel két évre több magas rangú katonatisztet — Feketehalmy-Czeydner Ferencet, Grassy Józsefet és Deák Lászlót — bíróság elé állították, ők azonban az ítélelhozatal napja előtt Németországba szöktek. Sorsukat mégsem kerülhették el, mert röviddel a világháború befejeződése után, mint háborús bűnösök feleltek tetteikért a jugoszláv népbíróság előtt.

Az előbbieken vázolt fejezetnek talán azt tekinthetjük a legnagyobb érdemének, hogy az újvidéki, óbecsei és szenttamási „hideg napok” történetét úgy tárja élénk, hogy szüntelenül a „miért történt úgy, ahogy történt” kérdésre keresi a választ.

A délvidéki ellenállási mozgalomról: az ellenállás politikai feltételeiről, az ellenállás kibontakozásáról, a kommunisták meghatározó szerepéről a különböző akciókban, az ellenállási mozgalom nagy vérveszteségeiről több fejezetre kiterjedő részletes elemzést kapunk. A szerző hangsúlyozza, hogy a délvidéki területek partizánakciói szempontjából óriási fontossággal bírt az a tény, hogy a magyar bevonulást követően a Jugoszláv Kommunista Párt szervei megmaradtak a bácskai, muraközi, baranyai térségben. A szervezkedésről, a rejtekhelyekről, a különböző szabotázsakciókról éppúgy olvashatunk, mint a megtorló intézkedésekről, az egységes vezetés kiépítéséről, az 1943-as nagy letartóztatásokról.

Helyesnek tartjuk azt a gondolatmenetet, amely kiemeli, hogy a Délvidéken harcoló „antifasiszta ellenállási küzdelem nem a magyar függetlenségi mozgalmon belül, hanem attól lényegében elszigetelten, a Jugoszlávia Kommunista Pártja vezette ellenállási harc keretei között bontakozott ki”. Ezzel nem vonjuk kétségbe a magyar érdekeket, amelyek, ha csak szerény mértékben is, de hozzájárultak a Délvidék és az egész Jugoszlávia felszabadulásához. Az ellenállási mozgalomról írtak csakúgy, mint a kötet többi témája nagy szakmai hozzáértésről tanúskodó, jól kimunkált rész.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy Sajti Enikő igazi tartalmi mondanivalót hordozó könyvet írt, amelynek közérthető stílusa nagyban hozzájárulhat ahhoz — igaz a sok adat és név néha az olvasmányosság rovására megy —, hogy a kötet eljusson a szélesebb közönséghez. Itt azonban meg kell jegyezzük: aki kezébe veszi a könyvet, ne számítson könnyű kikapcsolódásra. Mindezekkel együtt jó szívvel ajánljuk mindazoknak, akik kíváncsiak közelmúltunk emberpróbáló történelmi eseményeire. (*Kossuth*)

VINNAI GYŐZŐ

Milyen legyen a jó kritika?

BERKES ERZSÉBET: PILLANATKÉPEK

„A theoretikusnak állapotja kínos állapot. Előtte fekszik a poetai műv, s aheylett, hogy gond nélkül általadná magát... gyönyörködve... gyötrő nyugtalansággal tekintgeti azt végig és keresztül: ha gyönyörködni merjen-e? s ha könnyei, ... a mosolygása... a regula ellen nem hibáznak-e?” — így mélézik Kőlcsey. Berkes Erzsébet írásait olvasva elsőként azt észlelhetjük, hogy ez a „kínos állapot” nincs jelen. Mer gyönyörködni, könnyezni és mosolyogni, sőt merészeli ezt a gyönyörködést, könnyet és mosolyt továbbadni olvasóinak, egyben az új magyar irodalom létező és tovább gyarapítható olvasótáborának. S bizony, kritikai életünkben széttekintve ez nem is oly gyakori tünemény, s nem is oly kis teljesítmény. Természetesen ez csupán egyetlen szemszög, s akárcsak a jelenség mögött is jóval több, tágabb összefüggés rejlik.

Arra indít például, hogy eltűnődjünk, mi szükséges egy eleven, gazdag, színes,